

RUS RUHDİLBİLİM KURAMLARI VE ÇAĞRIŞIM SÖZLÜKLERİ¹

Fatih YAPICI

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, fatih.yapici@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3926-6984

Yapıcı, Fatih. "Rus Ruhdilbilim Kuramları ve Çağrışım Sözlükleri". idil, 89 (2022 Ocak): s. 13–24. doi: 10.7816/idil-11-89-02

ÖZ

Disiplinlerarası bir alan olarak ruhdilbilim dünyada, ruhbilim ve dilbiliminin kesişme noktasında 1950'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Ruhdilbilimin Rusya'daki temelleri ise 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Rus ruhbilimciler ve dilbilimcilerin çalışmalarıyla atılır. Rus ruhdilbilim kuramlarının temelleri Rusya'daki çalışmalara dayanmaktadır. Bu çalışmalar, kuramların Batıdaki benzerlerinden ayrılarak kendi iç dinamikleriyle gelişmesini sağlamıştır. Bu iç dinamikler, ruhbilim ve dilbilim temellidir. Ruhbilim alanında insanın oyun, iletişim, öğrenme, emek ve sanat gibi tüm faaliyetlerinin temelinde bilinçli olma, dönüştürme, üretici ve toplumsal olma özelliklerini barındırdığını söyleyen yaklaşımlardır. Dilbilim alanında ise dil-düşünce ilişkisine vurgu yapan ve dilin insan bilişsel dünyasından ayrılamayacağını ileri süren düşüncelerdir. Rusya'da ruhdilbilim, söz konusu yaklaşım ve düşünceler nedeniyle "Söz Faaliyeti Kuramı" adı altında gelişmiştir. Söz Faaliyeti, dilin anlama, konuşma, yazma, okuma gibi her türlü alanını kapsar. Söz Faaliyeti Kuramı, yaşayan dili konuşma sırasında inceler. Dilsel bilinç Rus ruhdilbilimcilerce ana inceleme konusu olur. Dilsel bilincin ortaya konulması amacıyla geniş katımlı ve geniş hacimli çağrışım sözlükleri yapılır. Çağrışım sözlükleri kültürlerarası farklılıkları ve benzerlikleri göz önüne sererek, iletişim açısından doğru anlaşmaya yardımcı olmaktadır. Çalışmada Rusya'da ruhdilbilim kuramlarının ortaya çıkışı ve temel özellikleri ile birlikte önemli bilim adamlarının çalışmalarına değinilmiştir. Çalışmanın amacı Rus ruhdilbilimciler tarafından dilsel bilincin ortaya çıkarılmasında başvurulan çağrışım deneylerini, özelliklerini, çeşitlerini ve faydalarını göstermektir. Ayrıca Türkçe benzer çalışmaların yapılmasının ne derece önemli olduğu anlatılmış ve diller arası karşılaştırmalı çalışmaların dilbilim, kültürbilim ve toplumbilime katkısı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ruhdilbilim, çağrışım, dilsel bilinç, kültür, kontsept, kelime çağrışımı normları

Makale Bilgisi:

Geliş: 17 Kasım 2021

Düzeltilme: 28 Aralık 2021

Kabul: 2 Ocak 2022

¹ Bu çalışma 2015 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Zeynep Bağlan Özer danışmanlığında savunulan "Rus Ruhdilbilim Kuramları Bağlamında Çağrışım Sözlüğü (Rusça-Türkçe Karşılaştırmalı İnceleme)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Doğumdan ölüme kadar insan olmanın vazgeçilmez bir parçası olan dil, hayatın her alanında etkisini gösteren, insanın diğer bireylerle ilişkisini belirleyen karmaşık bir bütünlüktür. Dil, insanın geliştirdiği en önemli iletişim aracıdır. Bu araç sayesinde insanlar bir araya gelerek toplumları, devletleri ve nihayet kültürleri meydana getirebilmektedirler. İnsan, çevresini ve dünyayı anadiliyle algılayan aynı zamanda iç dünyası da diliyle şekillenir. Dil insana ve kültüre hayat verdiği gibi, insan da dile hayat verir. Yaşayan bir sistem olan dilin varlığını devam ettirebilmesi, o dilde konuşan insanların dillerini ne kadar sahiplendiklerine bağlıdır. Dil olmadan tarihten, edebiyattan, kültürden ve diğer bilim dallarından söz etmek mümkün değildir. Dil, kültürün taşıyıcısıdır. Diğer yandan dil, bir kültür ögesidir. Dil ile kültür o kadar içi içe geçmiş ki bunları birbirlerinden ayırmak imkânsızdır. Kültür kavramı, bir topluluğun hayatın belirli sahalarına karşı ortak tepki vermesini ve bu sahalarla ilgili ortak düşüncelere sahip olmayı ifade eder. Ziya Gökalp, kültür kavramını hars olarak tanımlamaktadır. Gökalp'e göre kültür milli özellik taşır. Kültür bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının uyumlu bir bütünüdür (Gökalp, 2001: 30). Belli bir toplumda yaşayan insanların ortak sevinçlere, üzüntülere, coşku ve heyecanlara sahip olmaları, onların aynı kültürde yoğrulmuş olmalarıyla açıklanabilir. Kültürün bir topluluk içerisinde iletilmesi ise dil sayesinde olur. Dilin kültür taşıyıcısıdır, Türk kültürü dil aracılığıyla yüzyıllar boyu aktarılmaktadır. Dil, hayatın her alanında insana yardımcı olur. Dil, insanı insan yapan diğer özelliklerini tertipler. İnsanın düşüncesini düzenler, öğrenme sürecine aracı olur, insanlık tarihine şahitlik eder. Kültürle birçok açıdan yoğun bir iletişim içerisindeki dil, toplumların ayırt edici özelliklerinin en başta gelenidir. Tüm toplumlar, mutlaka kendilerine özgü dil sistemine sahiptirler. Bu sayede kültürlerini nesilden nesile aktararak varlıklarını devam ettirirler. Dil olmadan kültürler ve milletler yaşayamazlar. Bu açıdan bakıldığında dilin insan ve toplum hayatındaki önemi tartışılmazdır. Bir toplumun dilinin yok olması, o toplumun yok olması eşdeğerdir. Cemil Meriç'e göre dil bir milletin hafızasıdır, dolayısıyla dilsiz toplum olamaz (Meriç, 1998: 453). Güzel bir benzetmeyle ünlü düşünür, tarihsel süreçte düşmanlarımızın ele geçiremediği tek kalenin "dil" kalesi olduğunu söyler. Dil, bugünü düne bağlayan köprüdür ve bu köprü sağlam durdukça geçmişimizden bizi kimse koparamayacaktır (Meriç, 1978: 21). Dilden bir şekilde mahrum kalmış milletin varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir, çünkü öyle bir toplum, millet olmanın en temel vasıflarından birini yitirmiştir. Diliyle belirli bir kültüre bağlı olan insan, o kültürün normlarını da kabul etmek durumundadır. Bu durum, insanın iç dünyasında, düşüncelerinde, yaşam tarzında yaşadığı toplumun ne derece etkin olduğunu gösterir. Böylece kültür, dili belirleyici bir etken olarak ortaya çıkar. Diğer yandan insan, diliyle kendini ifade ettiği kadardır. Düşünceleri ne olursa olsun bir insanı, dil ve davranışlarıyla kendisini ifade edebildiği kadarıyla tanırız. Bir insanı tanımanın en önemli ve etkili yolu onunla konuşmaktır, çünkü düşüncenin dışa yansıtılmasının en somut yolu dildir. Dil, insanın yaşadığı toplumdaki yerini, dünyaya bakış açısını, yaşamdaki amaçlarını ve daha birçok düşüncesini öğrenebileceğimiz insan zihninin dışarıya açılan bir kanalıdır. Dil ve düşüncenin iç içe girmiş iki olgu olarak birbirleriyle ilişkileri konusunda çağlar boyunca farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak birçok araştırmacı düşüncenin sessiz bir konuşma olduğu, dilin ise düşüncüyü açığa çıkartmanın, somutlaştırmanın bir yolu olduğu fikrinde birleşir. Örneğin Humboldt, düşüncenin göstergeler sayesinde ancak dilde meydana gelebileceğini belirtir. Ona göre dil, düşünce ve sözcükler arasındaki bağları ortaya koyar; insan ve dünya arasındaki ilişkileri betimler (Humboldt, 1984: 300-307). Humboldt'un bu yaklaşımına göre düşünce, dil tarafından, diğer deyişle göstergeler tarafından somutlaştırılmadıkça var olamaz, çünkü dil düşüncenin somut hâlidir. Dil, düşünceleri somutlaştırma özelliği sayesinde düşüncenin ulaştığı son noktadır. Düşünce ve dil ilişkisi ile ilgili olan bir diğer tartışma konusu, dilin mi düşüncüyü, yoksa düşüncenin mi dili yönlendirdiği hakkındadır. Benjamin Lee Whorf, dilin düşüncüyü yönlendirdiğini düşünmektedir. Kuzey Amerika yerlileri üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Whorf, sözcüklerin ve kültürün düşüncüyü etkilediğini düşünmektedir (Whorf, 1959: 207). Burada dilin ve kültürün insan düşüncesini etkilediği kadar düşüncenin de dil ve kültürü etkileyebileceğini belirtmemiz gerekir. Çünkü dil, kültür ve düşünce kavramları her daim, fasılasız iç ve dış etkileşim sürecini yaşamaktadırlar.

Ruhbilimin Temelleri

Dil, çeşitli bilim dalları tarafından, farklı yönleriyle inceleme konusu olmuştur. Dilbilim dışında dili inceleyen bilim dallarından biri de ruhbilimdir. Ruhbilim, dilin bilişsel yönüyle ilgilenir, dile bu açıdan yaklaşır. Konuşan (ya da dinleyen) kişinin dilsel davranışıyla bu davranışın altında yatan ruhsal süreç ruhbilimcilerce araştırma konusu yapılır. Ruhbilimciler için insanın konuşma, yazma, okuma gibi dilsel davranışının altındaki ruhsal boyut önemlidir. İnsanın dilsel davranışı onun ruhunun gizemlerini çözmeye bir araç niteliğindedir.

Dilbilim ve ruhbilim dalları dile farklı açılardan yaklaşımlarına rağmen yanıtını aradıkları belli başlı ortak bazı sorularda ortak paydada buluşur. Bu soruları şu şekilde sıralayabiliriz: Dil nasıl algılanır, üretilir ve biçimlendirilir? Çocuk bu dil yeteneğine doğuştan mı sahiptir, yoksa sonradan mı edinir? Dilin üretimi ve kavranması için insanoğlu hangi mekanizmalarla donatılmıştır? Hafıza ile dil ilişkisi ne boyuttadır? Bu ve benzeri sorulara yanıt verme çabası 1950'li yıllarda dünyada yeni bir bilim dalının ortaya çıkmasına neden olur. Bu yeni bilim dalının adı ruhdilbilimdir (İng. Psycholinguistics; Rus. Психолингвистика). 20. yüzyılın başlarında ruhbilim ve dilbilim çalışmalarının kesiştiği nokta ruhdilbilimin ortaya çıkmasına neden olur. Ruhbilimin ve dilbilimin kendine özgü yöntem ve inceleme alanları oluşturarak gelişmelerini tamamlayıp ayrı birer disiplin haline gelmeleri, bu iki bilim dalının ortasında kalan bir kısım noktaların eksik kalmasını da beraberinde getirir. Söz konusu durumu Rus ruhdilbilim okulunun kurucularından ünlü bilim insanı Aleksey Alekseyeviç Leontyev (1936-2004) şu sözlerle ifade eder: "*Ruhdilbilim, bazı pratik sorunların teorik olarak anlaşılandırılması gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. Bu sorunların çözümü için konuşan insanla değil metnin incelenmesiyle ilgilenen katıksız dilbilim yetersiz kalmıştır.*" A.A. Leontyev, iki disiplinin arasında kalmış söz konusu sorunların bir kısmını anadil ya da yabancı dil öğrenimi, okulöncesi konuşma eğitimi ve konuşma bozuklukları sorunları, travma sonrası konuşma yeteneğinin yeniden kazandırılması konusu, dilsel etkileşim, hava ve uzay ruhbilimi, adli ve kriminal ruhbilimi, simültane çeviri şeklinde sıralar (Zalevskaya, 2007: 9). A.A. Leontyev, söz konusu sorunlar konusunda tek başına ne dilbilimin ne de ruhbilimin yeterli cevaplar sunamadıklarını düşünür. Sözü edilen bu tür sorunlar, dünyada ve insan yaşamında yeni ortaya çıkan olgulara yeni yorumlar getirilmesini gerekli kılar. Bu sorunlara yanıt veren bilim dalı ise ruhdilbilim olur.

Ruhdilbilimin doğuşunun bir başka nedeni de bilim adamlarının *söz üretimi ve kavrama* süreçleriyle ilgili olarak yaptıkları çalışmalarda ilerlemelerdir. Söz üretimi ve kavrama, insanın söz faaliyetinin açıklanmasındaki anahtar kavramlardır. Söz faaliyeti, içeriğinde çok fazla olgu barındırır. Konuşma ve dinleme (kavrama) olguları bu etkenlerin en başta geleni ve en vazgeçilmezleridir. Konuşma, söylem ve metin üretimini ifade ederken; dinleme, söylem ve metnin kavranmasını, idrak edilmesini, algılanmasını anlatır. İlk anda konuşma bir üretme süreci, dinleme ise üretme değil üretileni kavrama süreci olarak görülebilir. Konuşma süreci kavramadan daha aktif gibi düşünülebilir. Ancak her iki durum da aktif süreçler olarak görülmelidir. Çocuğun konuşana kadar devamlı surette dinlemesi, yabancı dil öğrenen bir yetişkinin ilk başlarda çoğunlukla dinleyici konumunda olması konuşmanın mı yoksa dinlemenin mi daha aktif ve daha karmaşık olduğu sorusunu akla getirir. Sadece insana özgü bir özellik olarak konuşma eylemini ortaya çıkaran mekanizmalar, 20 yüzyılda bilim adamlarının yanıtını aradıkları başlıca sorunlardan biri olur. Söz üretimi sırasında düşünceden söze doğru olan sürecin unsurları, aşamaları, parçaları ve başlı başına bu sürecin kendisi bilim adamlarının ilgi alanına girer. Batıda söz üretimi ile ilgili davranışçı yaklaşımlar yerini 1970'li yıllardan itibaren bilişsel yaklaşıma bırakır. Bu yaklaşımla birlikte düşünce ve dil arasındaki ilişkiye yeni bakış açıları getirilir. Bilişsel yaklaşım dil üretiminde söz ve düşünce arasındaki eş zamanlı sürece vurgu yapar. Bu süreç, eş zamanlı olarak hem dilsel, hem de bilişsel unsurların harekete geçerek iç içe ve devamlı surette bir bağ halinde kurdukları yapı çerçevesinde işleyen bir süreçtir. Bilişsel yaklaşımda ayrıca, beyinde söz konusu işlevleri gerçekleştiren alanlar da araştırılır. Ruhdilbilim de kendi araştırma konusu olan söz üretim ve kavrama, çocukta dil gelişimi gibi konuları günümüzde bilişsel açıdan inceler. Çalışmamızda incelenecek olan Rus ruhdilbilim kuramları, geçmişten günümüze tartışıla gelen dil-düşünce ilişkisi hakkındaki araştırmaların bir devamıdır. Bu kuramlar dil üretme ve kavrama kuramlarına yeni bir yorum getirmiştir. Rus ruhdilbilim çalışmalarının, "*Söz Faaliyeti Kuramı*" (Теория реңевой деятелности) adı altında gelişmiştir. "*Söz Faaliyeti*" kavramı söz "*üretme-kavrama, konuşma, dinleme, yazma*" gibi her türlü dilsel faaliyeti kapsamaktadır. Rus ruhdilbilim kuramına göre, ruhdilbilimin bazı tanımları şu şekildedir:

"Ruhdilbilim, söz faaliyetinin üretim, anlama, kullanım ve geliştirilmesi özelliklerinin araştırılması ve açıklanması ile ilgilenen bilim dalıdır" (Gorelov vd. 2001: 3).

"Konuşma sürecini içerik, iletişim değeri, söz eyleminin somut bir iletişim amacına uygun olup olmadığı bağlamında, yani doğal dil aracılığıyla iletilen iletinin kodlama ve kod çözmenin doğası ve özelliklerini inceleyen dilbilim dalı." (Ahmanova, 1969: Psiholingvistika-Ruhdilbilim maddesi).

"Ruhdilbilim, dil sistemiyle ilişkileri bağlamında dil üretim ve aynı zamanda dil kavrama ve biçimlendirme süreçlerini inceleyen bilim dalıdır" (Yartseva, 1990: Psiholingvistika maddesi).

Rus Ruhdilbilimi

Rus ruhdilbilim kuramının oluşmasında katkısı bulunan ünlü bilim insanlarının çalışmalarını incelememiz sonucunda, ruhbilim ve dilbilimin kesiştiği noktada beliren ruhdilbilimin gelişmesinde her iki bilim dalının da ayrı ayrı etkisi olduğu görülmüştür. Diğer yandan incelememiz bize, Rus ruhdilbilim kuramını etkileyen

bilim insanlarının çoğunun ruhbilimcilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu açıdan Rusya'da ruhdilbilim, kuramının kurucusu sayılan A.A. Leontyev'in de belirttiği gibi ruhbilim eksenli gelişmiştir. Leontyev, Sovyet ruhdilbiliminin en başından itibaren Batıdakine nazaran farklı yollardan ilerlediğini belirtir. Ona göre Miller ruhdilbilimi, dilbilime eğilimli ise, SSCB'deki bu bilimsel akımın, Vıgotskiy ve onun okulunun, A.N. Leontyev ve A.R. Luriya'nın kuramsal görüşlerine dayanarak genel ruhbilimin ayrılmaz bir parçası olarak doğup geliştiğini düşünür (Slobin, Green, 1976: 6). Rusya'da dilbilimde ruhbilimsel eğilimlerin gelişmesi A.A. Potebnya'nın çalışmalarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Potebnya, ünlü Alman filozof ve dilbilimci Wilhelm von Humboldt'tan etkilenecek dilin halkın ruhunu yansıttığı fikrini geliştirmiş, dil-düşünce ilişkisini irdelemiştir. Bunun yanı sıra ruhdilbilim için çok önemli bir adım olan dilin konuşmadan ayrılamayacağını, dilin sadece konuşma sırasındaki anlamının var olduğunu, bu anlamın kalıcı olmadığını, cümleye göre değiştiğini, her defasında yeniden oluştuğunu belirtir. Potebnya, sözcükte anlama ile ilgili olarak şunları söyler: "Sözcüğün anlamı sadece konuşmada belli olur. Bağlantılarından koparılmış sözcük ölüdür, işlevsizdir, ne leksik ne de biçimsel özelliklerini gösteremez, çünkü onlara sahip değildir" (Potebnya, 1874: 43). Potebnya, ilk kez dil ve düşünce ilişkisine değinerek dilin ruhsal yönü dikkate alınmadan incelenemeyeceğini söylemiş, Vıgotskiy ise ruhsal gelişimle dilin etkileşimini vurgulamıştır. Çocuğun dil edinme sürecinin çevresel etkilerle ilerlediğini düşünen Vıgotskiy, dilin toplumsal bir olay olduğunu, insanın diğer faaliyetleri gibi önce toplum tarafından olgunlaştırıldıktan sonra birey tarafından içselleştirildiği düşüncesini savunmuştur. S.L. Rubinşteyn ise, insan fizyolojisinin dilin fizyolojisiyle olan benzerliğini ortaya çıkararak, insanın bedensel hareketlerinin toplumsal başlangıç, bir amaca yönelik oluşu vb. özellikleriyle insanın konuşma faaliyetiyle benzeştiğini, ruhsal olarak aynı kaynaktan geldiklerini ortaya koymuştur.

Ruhdilbilimin dilbilimsel yönü ise en çok Şçerba'nın çalışmalarında ortaya konmuştur. Şçerba, 20. yüzyıl dilbilimine yaptığı çalışmalarla damga vuran ünlü İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913)'ün *langue-parole* kuramına karşılık (Saussure, ty : 14-15) "söz faaliyeti" (reçevaya deyatelnost), "dil sistemi" (yazıkovaya sistema) ve "dilsel malzeme" (yazıkovoy material) kavramlarını ortaya koymuş, konuşma ve anlama süreçlerinin *hepsini söz faaliyeti* kavramıyla açıklayarak Rus ruhdilbilim kuramının *Söz Faaliyeti Kuramı* adı altında şekillenmesini sağlamıştır. Ruhdilbilim dünyada ve Rusya'da eş zamanlı olarak ortaya çıkmamıştır. Rus bilim insanları, ruhdilbilimin tarihini incelerken onun ortaya çıkışından günümüze kadarki süreçte geçirdiği üç aşamadan bahsederler. Buna göre:

1. 20. yüzyılın ortalarına kadar değişik ülkelerde ruhbilim ve dilbilim alanlarında yapılan çeşitli çalışmalarla ruhdilbilimin ortaya çıkmasının hazırlandığı dönem.

2. 1950-70'li yıllarda ruhdilbilimin kendi başına bir bilim dalı haline geldiği dönem.

3. 1980'li yıllarla başlayarak yapılan detaylı ve derin çalışmalar sonrası ruhdilbilimin alt dallarının oluştuğu dönem (Kavinkina, 2009:18-19).

Ruhbilim ve dilbilimin bazı sorunları çözmeye yetersiz kalması ve yabancı dil öğrenimi, konuşma bozukluklarının tedavisi, çocukta dil gelişimi sorunu vb. konularda duyulan ihtiyaç nedeniyle ruhdilbilimin ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Zalevskaya, 2007: 9). ruhdilbilimi, Rusya'da çeşitli okullar çerçevesinde gelişmekle birlikte bunlardan en önemlisi Moskova dilbilim okuludur. Bu okulların isimleri ve söz konusu okullarda çalışmalarını yürütmüş ya da yürüten bilim adamları şu şekilde sıralanır: *Moskova Ruhdilbilim Okulu* (A.A. Leontyev, T.V. Ahutina-Ryabova, İ.A. Zimniyaya, R.M. Frumkina, A.M. Şahnaroviç, E.F. Tarasov, T.M. Dridze, A.İ. Novikov), *Petersburg Ruhdilbilim Okulu* (L.R. Zinder, V.B. Kaseviç, L.V. Saharniy, T.İ. Zubkova, A.S. Ştern), *Saratov Ruhdilbilim Okulu* (İ.N. Gorelov), *Tver Ruhdilbilim Okulu* (A.A. Zalevskaya ve öğrencileri), *Perm Ruhdilbilim Okulu* (L.N. Murzin ve öğrencileri) (Kavinkina, 2009:23). Moskova Ruhdilbilim Okulu çevresinde ortaya çıkan Rus ruhdilbilimi, diğer okulların da katkısıyla kuramsal çerçevesini oluşturmuş Rus ruhdilbilim okulu, ruhdilbilimin temel sorunlarına verdiği yanıtlarla Batıdaki benzerlerinden farklı olarak kendini *SFK* okulu olarak adlandırır. Çağdaş, özgün Rus ruhdilbilim çalışmalarına ve ruhdilbilimin Rusya'daki tarihi gelişimini anlatan ders kitaplarının birçoklarına göre bu kuramın oluşmasında Wilhelm von Humboldt'un, sonrasında da Rus bilim adamı A. A. Potebnya'nın çalışmalarına özel vurgu yapılır. Bunun yanı sıra, kurama ismini veren *faaliyet kavramı* (deyatelnost) da ünlü Rus ruhbilimci A. N. Leontyev'in faaliyet kavramı ile ilgili düşünceleri referans alınarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz A. A. Leontyev'in çalışmaları, günümüz Rus ruhdilbilim çalışmalarının en temel teorik kaynaklarıdır. Onun *Söz Faaliyetinde Sözcük*, 1965 (Slovo v reçevoy deyatelnosti) ve *Ruhdilbilimsel Birimler Ve Sözlü Düşüncenin Doğuşu*, 1969 (Psiholingvistiçeskiye yedinititsi i porojdeniye reçegogo vıskazıvaniya) adlı eserleri çağdaş Rus ruhdilbilim kuramının temellerini oluşturur. Ancak Rusya'da ruhdilbilimin doğuşu ve gelişmesi sadece bu üç isim ile sınırlanabilir. L. S. Vıgotskiy, L. V. Şçerba, S. L. Rubinşteyn vb. birçok bilim adamı ruhdilbilimin ortaya çıkmasına büyük katkılar sağlamışlardır. Urmuştur ve çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir.

Rusya’da ruhdilbilim çalışmalarına yön veren en önemli kurum Rusya Bilimler Akademisi bünyesindeki Dilbilim Enstitüsü’nde 1969 yılında kurulan Ruhdilbilim Bölümü’dür. 2012 yılında, Genel Ruhdilbilim ve Etnoruhdilbilim bölümleri açılır. 1975 yılına kadar A.A. Leontyev tarafından yönetilmiş olan bölümü bu tarihten sonra ve günümüzde de Yevgeni Fyodoroviç Tarasov yönetmektedir. Başlangıçtan günümüze kadar Ruhdilbilim Bölümü, Rus bilim adamları için öncü olma özelliğini korumuştur. Dilbilim Enstitüsü’nün resmi internet sayfasında Ruhdilbilim Bölümü’nün temel ilgi alanları “*İnsanın Dilsel Bilinci*” programı kapsamında şu şekilde sıralanmıştır:

1. Dilsel bilincin incelenmesinin yöntembilimi ve kuramı.
2. Dilsel bilincin dil üretim ve dil kavrama süreçlerindeki işlevi.
3. Kültürlerarası iletişimde dilsel bilincin işlevi.
4. Rus dilsel bilincinin etnokültürel özellikleri.
5. Rusça çağrışım sözlüğü.
6. Rusya halklarının dilsel bilincinin etnokültürel özellikleri.
7. Kültürlerarası diyalog kuramı.
8. Bilincin iletişim alanı.
9. Şizofreni hastalarında bilincin yapısal ve dinamik özellikleri.
10. Eşsiz kişiliklerin dilsel bilinci.
11. Çağdaş dilbilim ve beşeri bilimlerin sorunları.

Ruhdilbilim Bölümünün bilimsel faaliyetlerinin temelinde söz faaliyetinin dört farklı özelliğinin incelenmesi yatmaktadır; dil üretim ve kavrama sorunları, dilin tarihsel gelişiminin ve sözlü bildirişimin sorunları. 1980’li yılların ortalarından itibaren bölümün ilgi odağını bilginin dilsel süreçlerde kullanımı sorunu alır. Bu sorun daha sonraları *insanın dilsel bilinç sorunu* adını alır. Bu kapsamda, bölümün çalışmaları kültürler arası iletişim sorunlarına yönelir. Kültürel özelliklerin dildeki yansımalarının ortaya çıkartılması, kültürlerarası farklılıkların ortaya konulması çalışmalarına başlanır. Bu çalışmaların kaynağı, Rus ruhdilbilim kuramına dayanmaktadır. Söz faaliyeti kuramına göre söz faaliyeti bireysel özellikleri çok az taşır. Çünkü çocuk doğduktan sonra dünyayı insanlarla ilişkileri ve nesnelere olan ilişkileriyle algılar. Belirli bir kültürel toplulukta doğan çocuk, çevresinden ve çevresindeki insanlardan edindiği bilgileri toplayarak yetişkin bir insan olur, o toplumun bir bireyi haline gelir. Bu bakımdan, bildirişim sırasında birey, toplumun ona öğrettikleriyle kendini ifade eder. Toplumun bireye kazandırdığı bilgiler, kültürel özellikler ruhdilbilimcilerce çeşitli araştırmalarla incelenir. Söz konusu çalışmalar dilsel bilincin incelendiği monografileri beraberinde getirir.

Dilsel bilinç (yazıkovoye soznaniye) terimiyle, milli dillerin leksik araçlarıyla dile getirilen mental faaliyetlerin sonuçları, tanımlanması zor olan fenomenler ifade edilmektedir. Geniş anlamda ise terim, insanın dilsel faaliyeti sürecini sağlayan ruhsal mekanizmaları içerir (Ovçinnikova, 2008: 1). Rusya’da çağdaş ruhdilbilim çalışmaları anlamsal bilginin yeniden dönüşümünün tasviri konusuna yönelmiştir. Bu bağlamda, söz üretimi, onu anlama ve yorumlama süreçleri incelenmektedir. Bunun dışında, *dilsel bilincin* oluşumu ve işlemesi süreçlerinin incelenmesi konusuna büyük önem verilmektedir. Dilsel bilincin çağdaş tanımını Tarasov şu şekilde yapmaktadır: “*Gerçek dünyadaki nesne hakkında bireyin duygusal ve deneysel olarak elde ettiği bilgilerin bir bütünü olan bilincin imgeleri, bireyde ve toplumda var olabilmek için dışsallaşmayı (ovneşneniye- Tarasov’un ürettiği bir terim), çevredekilerin gözlemine açık olmayı isterler. Bu dışsallaşma nesnelere, hareketlerle, sözcüklerle olabilir*” (Tarasov, 1996: 7-22). Anlaşılacağı üzere, insan zihninin, zekâsının, duygu, düşünce ve tecrübelerinin bir araya gelerek oluşturduğu bir fenomen olarak tanımlayabileceğimiz bilinç, ancak dilsel öğelerle dışsallaştırılabilir. Çocuk dil gelişiminde çevresel faktörler sayesinde kişisel bilinç ve toplumsal bilinç oluşmaktadır. Bilincin dil aracılığıyla somutlaştırılmasıyla dilsel bilinç dediğimiz kavram ortaya çıkar. Dilsel bilinç kavramı, Rus ruhdilbiliminde sıkça karşılaşılan *dilsel kişilik (yazıkovaya liçnost’)* ve *dilsel dünya görüşü (yazıkovaya kartina mira)* terimleriyle ilişkilidir. Dilsel kişilik, söz faaliyeti kapsamına giren dil üretme ve kavrama özellikleri olan dil taşıyıcısıdır. Dilsel kişilik aynı zamanda, dili iletişim aracı olarak kullanan insanın dilsel davranışları anlamında da kullanılır. Son olarak dilsel kişilik, belirli bir dil sistemine kenetlenen temel milli-kültürel prototip olarak dil taşıyıcısını ifade eder (Borkaçev, 2001: 64-72). Dili, bireyin konuştuğu dil olarak ruhsal yönleriyle birlikte inceleme çalışmalarının bir sonucu olarak bu terimler ortaya çıkmıştır. Dünya görüşü kavramı, toplumsal bilinçte ortaya çıkan gerçeklik hakkındaki düzenli bilgi bütünlüğü olarak tanımlanır. Dilsel dünya görüşü terimiyle ise, bir halkın gelişiminin belirli bir döneminde halkın dilsel birimlere sabitlenmiş düşünceleri, dilsel göstergelerin anlamlarına yansıyan gerçeklikle ilgili düşünceler, dünyanın dilsel olarak parçalara ayrılması ifade edilir (Popova vd. 2010: 50-54). Bireyin dilinin incelenmesinin ardından bireyin üyesi olduğu toplumun

dolayısıyla kültürün dilsel yönden ele alınması düşüncesinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Rus bilim adamları dili toplumun bilincinden, dünya görüşünden ayrı tutmazlar. Söz konusu kavramlar arasındaki ilişki tanımlardan anlaşılmaktadır. Hepsinin ortak vurgusu dilsel bilinç konusundadır. Dilsel kişilik, günümüzde belli bir dilin kültürel bilincinin taşıyıcısıdır. Diğer yandan dilsel dünya görüşü, bir halkın geçmişteki belirli bir dönemini ifade ederek aslında konuşma ve iletişim odaklı günümüz ruhdibiliminin inceleme alanından çıkmaktadır. Günümüz ruhdibilimi, dilsel bilinci kültürlerarası iletişim kapsamında incelemektedir. Kültürlerarası iletişimde anlamamanın ya da tam olarak anlaşamamanın nedeni kültürel nesnelerin sistematik niteliklerini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Belirli bir halkın, çevresini saran gerçekliği anlamak için nasıl ve hangi biçimleri tespit ettiğini anlamamanın en iyi yolu geniş katılımlı çağrışım deneyleri yapmaktır (Ufimtseva, 2003). "...Dolayısıyla faaliyet, kültürel öğeler ve onların sözlü tasvirleri bilinci, kişiliği inceleme olanaklarıdır, dilbilimci için ise bunlar dilsel birimler ve sözel iletilerin içerikleri ile ilgili yorum yapma olanağıdır" (Tarasov, 1993: 10). Rusya'da ruhdibilim çalışmalarında 1990'lı yıllardan sonra kültür araştırmalarına yönelik eğilimler ortaya çıkar. Bunun sonucunda ruhdibilimin alt dalları olarak sayabileceğimiz budunruhdibilim, kültürdibilim ve son olarak bilişsel ruhdibilim çalışmalarında yoğunlaşma ile birlikte bilişsel ruhdibilim alanları ortaya çıkar. Dilbilim Enstitüsü Ruhdibilim Bölümü'nün dilsel bilinç konusundaki çalışmaları sonucunda, 2002 yılında Rusça Çağrışım Sözlüğü (Russkiy assotsiativnyy slovar) ortaya çıkar. Aynı şekilde Buryatça, Belorusça, Bulgarca, Ukraynaca, Lehçe, Hakasça, Yakutça, Almanca, İngilizce çağrışım sözlükleri yayımlanmıştır.

Ruhdibilimden Bilişsel Dilbilime

Ruhdibilim, dilbilim tarihinde dil-düşünce ilişkisinin incelenmesi adına yeni bir evredir. "*Ruhdibilim çalışmalarında, dil üretim ve kavrama süreçleri incelenmekteydi, dili insanın bilincinde saklanan göstergeler sistemi olarak araştıran ruhdibilim ayrıca dil sisteminin dil kullanımı ve dilin işlevselleştirilmesiyle olan ilişkisini de inceliyordu*" (Popova vd. 2010: 8). 20. yüzyılın son yirmi yılı itibarıyla dil düşünce ilişkilerini inceleme boyutunda yeni bir yaklaşım ortaya çıkar. Bu yaklaşımın adı bilişsel dilbilimdir. Bilişsel dilbilim, bilinç tarafından gerçekliği algılama, anlamlandırma ve dolayısıyla gerçekliği tanıma sırasında meydana gelen mental süreçleri ve aynı zamanda onların zihinsel olarak temsil türlerini ve biçimlerini inceler. Bilişsel dilbilim incelemelerinin malzemesi dildir. Fakat bu incelemelerin amacı okullara göre farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, dilin derinlemesine incelenmesinden belirli konseptlerin milli bilincin öğeleri olarak incelenmesine kadar değişiklik gösterebilir. Bilişsel bilimden ayrılan bilişsel dilbilim, aklın faaliyetleri hakkında veriler elde etmeyi amaçlar (Popova vd. 2010: 12). Çağdaş Rus bilişsel dilbiliminde iki akım göze çarpmaktadır. Bu akımlar, konsepti kültürün temel birimi olarak kabul eden *kültürdibilimsel yaklaşım* ile dünya hakkında bilgilerin temelinde konsept gibi zihinsel bir bilginin var olduğunu, bu bilginin toplumun konsept alanına girmeyi sağladığını düşünen *bilişdibilimsel yaklaşımdır*. Bilişsel dilbilim, ruhdibilimin kuramsal ön koyutlarının ortaya konmasından sonra ortaya çıkabilmiştir. Ruhdibilim, ilk kez sözel olmayan düşüncenin (iç söz) varlığından söz eder. İnsan bilincinde, durmadan değişen ve yenilenen bilgi kuantumlarından oluşan konsept alanlarının varlığına değinir. Ruhdibilim sayesinde, göstergelerin önemli bilgilerin değişimi için üretilmiş olduğu anlaşılır; yani en çok kullanılan ve iletişim için en çok aranan konseptlerin iletimi için göstergelere ihtiyaç duyulur. Dilsel göstergeler, konsept anlamları alanında sadece birer kesik çizgiden ibarettir, konsept alanı, dilsel göstergelerle ifade edilen parçalarından çok daha geniştir. Ruhdibilimin bu kuramsal erişimleri sayesinde bilişsel dilbilimin yöntemlerinin üretilmesi mümkün olur (Popova vd. 2010: 18). Bilişsel dilbilim, dilsel göstergelerin anlambilimsel özellikleri sayesinde bireylerin ve toplumun konsept alanlarına girmek ister. Jinkin, evrensel kodlardan bahsetmişti. İnsanlar bu kodlar sayesinde düşünürler, bu demektir ki insan düşüncesi sözlü değildir. Dildeki bu konsept alanlarının önemini ve sözcüklerin çağrıştırdıkları konusunda Mehmet Kaplan'ın fikirleri etkileyicidir: "*Bir yazar, kullandığı her kelimenin dış âlemden veya insan hayatında neye tekabül ettiğini bilmelidir. Bülbül ile karga ayrı kuş çeşitlerini gösterir. Şefkat, merhamet ve sevgi kelimeleri arasında öyle ince farklar vardır ki, sevdiğimiz bize karşı besledikleri duyguyu tavsif ederken bu kelimelerin birini veya ötekini kullanmak, bazen hayati önem kazanır*" (Kaplan, 2012, 140). Bu sözleriyle ünlü edebiyat eleştirmeni, sözcüklerin çağrışımlarına ve onların doğru kullanımının önemine, dolayısıyla konsept alanlarını oluşturan sözcükler arasındaki ilişkilere değinmektedir.

Konsept ve konsept alanları nedir? Konsept kavramının bazı Rus bilim insanlarına göre anlamı şu şekildedir:

Konsept; objektif anlamın minimum içeriği olarak kavramın kişisel anlamlandırılması, yorumlanmasıdır (D.S. Lihaçev).

Konsept; somut gündelik kavramlar temelinde ortaya çıkarılmış soyut bilimsel kavramlardır (A.

Solomonik).

Konseptler; kültürün gen haritasına giren kendine özgü kültür genleridir (S.H. Lyapın) (Popova vd. 2010: 31).

Konsept; insanın düşünsel kodlarının temeli, göreceli olarak düzenli iç yapısı olan, bireyin ve toplumun öğrenme (bilgi) faaliyetinin sonuçlarını gösteren, tasvir edilen nesne ve olgular, bilginin toplumsal bilinç tarafından yorumlanması ve toplumsal bilincin olgu ve nesnelere olan ilişkisi hakkında kapsamlı, ansiklopedik bilgi taşıyan parçalı zihinsel yapılardır (Popova vd. 2010: 34).

Konsept sözcüğü Türkçede, kavram sözcüğüyle eş anlamlıdır.

Kavram; 1. *İsim* Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon. 2. *felsefe* Nesnelere veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım, mefhum, konsept, nosyon (Türkçe Sözlük, 2011: 1358).

Konseptler, bir araya gelerek konsept alanlarını oluştururlar. Konsept alanları, Rus bilim dünyasına D.S. Lihaçev tarafından sokulmuş bir terimdir. Lihaçev'in tanımına göre konsept alanları, bir milletin konseptlerinin bir araya gelmiş halidir, konsept alanı, dil taşıyıcılarının konseptlerinin olanaklarıyla meydana gelir. Konsept alanı, bir dilin sözcüklerinin anlamlarıyla ortaya çıkan anlamsal alanından daha geniştir. Bir halkın kültürü, folkloru, edebiyatı, bilimi, tasvir sanatları, tarihi tecrübesi, dini ne kadar zenginse, konsept alanı da o kadar zengindir (Lihaçev, 1993).

Hem konseptler hem de konsept alanları zihinsel olgulardır. Konseptler anlamlardan daha geniştir. Konseptler konsept alanlarının, anlamlar da bir dilin anlam alanlarının birimleridir. Anlam ve konsept, insana has yöntemlerle belirli seviyelerde düşünceyi somutlaştırır. Zihinde sözcük ile ilgili tüm bu anlamlar ve konseptler ruhdilbilimsel anlamı meydana getirirler. Sözcüklerin anlamı sözlüklerle açıklanırken, ruhdilbilimsel anlam çoğunlukla deneylerle ortaya çıkarılabilir. Bu deneylerin en basiti, en nesnel olanı ve bu anlamda Rus bilginler tarafından en fazla kullanılanı şüphesiz çağrışım deneyleridir. Çağrışım deneylerinin amacı, ruhdilbilimsel gerçekliği olan anlam ve konseptleri, insan bilincinin gerçekliği olarak ortaya çıkarmaktır (Popova vd. 2010: 166). Konsept alanı, sözcük anlamlarının ötesinde anlamlar ifade eden, bir kültürü tanıyamız, onun genlerine girebilmemiz için bize yol açan olgudur.

Çağrışım Deneyleri ve Sözlükleri

Önceleri ruhdilbilimde, sonraları ruhdilbilim araştırmalarında sıkça kullanılan çağrışım deneyleri, oldukça basit bir yöntemle gerçekleştirilmelerine rağmen etkili işlevleri olan deneylerdir. Çağrışım deneyinin güvenilirliği, yöntemin ruhdilbilimciler tarafından sıkça kullanılmasını beraberinde getirir. Böylece çağrışım sözlükleri dediğimiz sözlükler ortaya çıkar. Söz konusu sözlükler çağrışım deneyi yöntemiyle oluşturulur. Deney için önce sözcükler belirlenir, katılımcılara bu sözcükler belirli bir düzen çerçevesinde okunur. Sözcük sayısının ve katılımcının çok oluşu her zaman olmasa da büyük çoğunlukla deneyin güvenilirliğini ve verilerin bir çağrışım normu meydana getirdiğini gösterir. Bu açıdan bakıldığında katılımcı sayısının 1000 kişi olması normal sayılmakla birlikte bunun 500-700 sayısına düştüğü durumlar da kabul görebilmektedir (Goroşko, 2001: 95). Çağrışım deneyinde, uyarıcı-tepki ilişkisi çerçevesinde verilen her bir uyarana katılımcının verdiği tepki ölçülmektedir.

Üç tür çağrışım deneyi vardır:

1. Bağımsız çağrışım yönteminde katılımcılardan verecekleri tepkiyi (R) ne anlamsal ne de biçimsel açıdan sınırlandırmadan verilen uyarıcıya (S) karşılık olarak akıllarına gelen ilk sözcük ile yanıt vermeleri istenir.

2. Yönlendirmeli (kısıtlamalı) çağrışım yönteminde deneyin uygulayıcısı tepkileri belirli kısıtlamalarla yönlendirir. (Örneğin katılımcıdan verilen uyarıcılara sadece isim ya da fiil ile yanıt vermesi istenir.)

3. Zincirleme çağrışım yönteminde katılımcılardan verecekleri istedikleri sayıda tepkiyi (R) ne anlamsal ne de biçimsel açıdan sınırlandırmadan verilen uyarıcıya (S) akıllarına gelen ilk sözcüklerle söylemeleri istenir (Goroşko, 2001: 10).

Çağrışım deneylerinin tarihçesine bakıldığında henüz 19. yüzyılda çağrışım deneylerinin ilk örneklerinin verildiği görülür. İlk çağrışım deneylerini gerçekleştirenler ruhdilbilimcilerdir. Çağrışımın ruhsal temeli olarak şartlı refleks kabul edilir. Bazı bilim adamlarına göre çağrışım ruhsal bir gerçekliktir. Buna göre sözel çağrışımın iki kanunu vardır: 1. Eğer tek ve açık bir şekilde birbirlerinin karşısına konulabiliyorlar ise sözcükler arasında çağrışım bağı vardır. 2. Eğer sözcüklerin arasında iki ya da daha fazla özellikleriyle ortaklık varsa aralarında çağrışım bağı vardır demektir (Goroşko, 2001: 9). Çağrışımı ortaya çıkaran etkenler şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. En başta kişisel tecrübelerdeki farklılıklar ve benzerlikler çağrışımın en önemli kaynağını teşkil etmektedir.

Ruhbilimde Çağrışım Deneyi

Ruhbilimde çağrışım deneylerinin kullanılması, özalgı süreçleri ve sözcüklerin zihinde diğer sözcüklerle bağlı olması ile alakalıdır. Bu bağlar, kültürden kültüre değişim gösterebilir. Her kültürde bu ilişkiler kalıplaşmıştır. Z.B. Özer'e göre bu kalıplaşmanın nedenleri bir toplumdaki coğrafi, milli-dilsel, ideolojik, dini birlikteliktir. Bunun yanı sıra entelektüel durum, yaş vb. alanlar da çağrışım ilişkilerinin ortaya çıkmasında ve bir toplulukta kalıplaşmasında etken olan önemli olgulardır (Özer, 2001).

Adı geçen çağrışım deneylerinin en önemli yararı belki de ruhsal hastalıkların tespiti aracı olarak çağrışım deneylerinin bilimsel yöntemlerinin belirlenmiş olmasıdır. Bu sayede 20. yüzyılda ruhbilim ve 1950'li yıllardan itibaren ruhdilbilim alanlarında yapılan çağrışım deneylerinin bilimsel temelleri henüz 1880'li yıllarda atılmış olur. Bu dönemde çağrışım deneylerinin en genel geçer yöntemleri ve sonuçların en belirgin parametreleri belirlenir. Bu parametrelerden en önemlisi yanıtların ortaklığı parametresidir. Günümüzde yanıtların ortaklığı belirli bir bireyin verdiği yanıtları sıradan yanıtlarla karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunun için çağrışım normlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu normları ilk kez ortaya koyan Amerikalı ruhbilimciler Grace Helen Kent ve Aaron Joshua Rosanoff'un birlikte hazırladıkları "*A Study of Association in Insanity*" adlı çalışmadır (Kent ve Rosanoff, 1910).

Ruhbilimde araştırmacının çağrışım deneyleriyle ulaşmak istediği, çağrışımın ortaklığıdır. Bireysel yanıtlardan çok ortak yanıtlar üzerinden çıkarımlar yapılır. Bu ortaklıklar bir dilin çağrışım normlarını meydana getirirler. Genel anlamda çağrışım sözlükleri ortak cevapları gözler önüne sermekle birlikte katılımcılara verilen sözcüklerin özelliklerine bağlı olarak yanıtlarda ayrılıklar görülebilmektedir. Örneğin, "gül, şeker, kar" gibi sözcükler verildiğinde birçok sosyal çevrede verilen cevaplar aşk, tatlı ve soğuk şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak inanışlarla, ahlaki bakışlarla veya sosyal yapıyla alakalı olarak "ülke, ruh, tanrı" gibi sözcükler sorulduğunda verilen cevaplar alt kültüre bağlı olarak farklılık gösterecektir. Bu gerçeği kabul etmekle birlikte şunu belirtmeliyiz ki, sözlüklerde sunulan normlar genel anlamda o kültürün ortalama bakış açısını yansıtmaktadır (Yapıcı, 2013).

Çağrışım sözlükleri, çağrışım normlarının örneklediği alanlardır. Bunlarla ilgili norm kavramının kullanılmasının nedeni, söz konusu verilerin bir kültüre has özellikleri tespit etmeleridir. O kültürde tipik olan sözcükler sözcük normlarını teşkil etmektedir. Çağrışım deneyleri ruhbilimciler ve ruhdilbilimciler tarafından bireyin yanıtlarının beklenenle ne kadar benzeşip ne kadar ayrıldığını tespit eden deneylerdir. Bu benzeşmeler, bir halkın dilsel bilincini ortaya koyar. Çağrışım deneyleri sonucunda çeşitli sınıflandırmalar yapılır. Bu noktada çağrışımın benzerlik (anne-ninni), zıtlık (ak-kara) ve zaman ya da mekânda yakınlık (ağaç-orman) gibi tiplerinin yanı sıra birçok yeni tanımlama da (sözcük grubu (kafa-yormak), fonetik olarak uyumlular (taş-baş) vb.) ortaya konur (Yapıcı, 2013).

Rusça Çağrışım Sözlüğü Çalışmaları

Rusya'da ilk çağrışım normlarını toplama çalışması, ruhdilbilim çalışmalarında birçok açıdan öncü olan A.A. Leontyev tarafından gerçekleştirilmiştir. "*Rus Dilinin Çağrışım Normları Sözlüğü*" (Slovar assotsiativnih norm russkogo yazıka-SANRYA) adlı bu sözlükte 196 uyarıcı bulunmaktadır. Bu çağrışım sözlüğünün ilk kısmında Leontyev, çağrışım ve çağrışım normları hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Leontyev'in çağrışım sözlüğünden sonra Rusça yapılan çağrışım sözlükleri şunlardır:

1. Русский ассоциативный словарь. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. В 3-х частях, 6-ти книгах / Ю.Н.Караулов, Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов, Н.В.Уфимцева, Г.А.Черкасова. Кн. 1, 3, 5. Прямой словарь: от стимула к реакции. Книга 2, 4, 6. Обратный словарь: от реакции к стимулу. М., 1994, 1996, 1998.

"*Rusça Çağrışım Sözlüğü*" adlı bu devasa çalışmanın internet sürümü de mevcuttur. Sözlük 1988-1997 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkar. Sözlük bir milyondan fazla çağrışım, 6 bin uyarıcı sözcük ve 11 bin katılımcıdan 100 bin tepki sözcük içermektedir. Sözlüğün internet sürümü, cinsiyet, yaş ve mesleğe göre karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır. Son baskısı 2002 yılında yapılan sözlüğün 1. cildi uyarıcıdan tepkiye, 2. cildi ise tepkiden uyarıcıya biçiminde düzenlenmiştir.

2. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. М., 2004. 792 с.

Rusça, Belorusça, Bulgarca ve Ukraynaca dillerinde 1998-1999 yıllarında hazırlanan "*Slav Dilleri Çağrışım Sözlüğü*" iki bölümden oluşmaktadır: Uyarıcıdan tepkiye ve tepkiden uyarıcıya. Sözlük, 2004 yılında kitap haline getirilmiştir. Sözlük, 112 uyarıcı sözcüğe verilen 66 bin çağrışımı içermektedir. Birbiriyle akraba diller arasında bile gözle görülür farklılıkları sunması açısından son derece önemlidir. Türkiye Türkçesi ve akraba diller arasında benzer bir çalışmanın ne derece faydalı olacağını da göstermektedir. Sözlüğe internet sürümü üzerinden ulaşılmaktadır (<http://it-claim.ru/Projects/ASIS/>).

3. Русский сопоставительный ассоциативный словарь / Г.А. Черкасова. Электронное издание "Rusça Karşılaştırmalı Çağrışım Sözlüğü", A.A. Leontyev'in editörlüğünü yaptığı Rus dilinde yapılmış ilk çağrışım sözlüğü olan *Rus Dilinin Çağrışım Normları Sözlüğü*, Y.N. Karaulov editörlüğünde yayınlanan *Rus Çağrışım Sözlüğü ve Slav Dilleri Çağrışım Sözlüğü: Rusça, Belarusça, Bulgarca, Ukraynaca* adlı sözlüklerin karşılaştırılmasıyla meydana gelmiştir.

Türkiye'deki Çağrışım Sözlüğü Çalışmaları

Türkiye'de daha önce Çağrışım Sözlüğü çalışmaları yapılmakla birlikte bizim tez çalışmamızdaki gibi bir başka dil ile karşılaştırma henüz yapılmamıştır. Tekcan ve Göz, Türkçe 600 sözcüğün imgelem, somutluk, sıklık değerleri ve çağrışım setlerini incelemiştir. Eserde belirtildiğine göre "Türkçe'de ilk kez bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma ile bellek, öğrenme, dil psikolojisi gibi alanlarda çalışan psikologlar, ya da dilbilim konusunda çalışan araştırmacılar için temel bir kaynak oluşturulmuştur." (Tekcan vd. 2005: 1) Bostancı ise, Türkçedeki temel kelimelerin cinsiyetlere göre çağrışım setlerini belirlemeyi hedefleyen araştırmasında, toplumsal rol ve kimliklerin, ekonomik ve kültürel koşulların, cinsiyet farklılığının algılama, düşünme ve dil üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışmıştır. 600 katılımcı ile gerçekleştirilen deneylerle sözcüklerin cinsiyet ve toplumsal tabakaya göre çağrışım setleri incelenmiştir (Bostancı, 2008: 1). Söz konusu çalışmalar, çağrışım sözlükleri ve deneyleri alanında ülkemizdeki ilk örnekler olmaları bakımından değerli kaynaklardır. Çağrışım konusu Türkiye'de henüz oldukça yeni bir alandır. Yukarıda bahsedilen iki çalışma ile birlikte bizim tez çalışmamızın da ileride yapılacak araştırmalar için iyi birer örnek olacağını umuyoruz.

Sonuç

Rus ruhdilbiliminin gelişim sürecini ve Rus ruhdilbilimciler tarafından hazırlanan çağrışım sözlüklerini incelememiz, Rusça hazırlanmış çağrışım sözlüklerini tez çalışmamızda kendi yaptığımız çağrışım deneyimizin sonuçlarıyla karşılaştırmamız kuram ve uygulama bakımından önemli kazanımlar sağlamıştır.

Kuramsal açıdan baktığımızda çalışmamızda Rus ruhdilbilimciler ve ruhdilbilim çalışmaları tanıtılmıştır. İncelememiz sırasında, Rus ruhdilbiliminin daha çok ruhbilim kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Vygotski, Leontyev ve Bernştein gibi ünlü Rus ruhbilimcilerin çalışmalarının Rus ruhdilbiliminin ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğu görülmüştür. Uygulamada ise tezimizde ortaya koyduğumuz çağrışım deneyi ve bu deneyin sonuçlarının Rusça çağrışım sözlükleriyle karşılaştırılmış, Rus ve Türk dilsel bilincini karşılaştırma olanağı sağlanmıştır. Bu konuda iki dil arasında yapılan ilk çalışma olması bakımından önemli bir yeniliktir.

Çağrışım ilişkileri aracılığıyla, yabancı bir kültürün dilsel bilincinin açıklanması her şeyden önce bir kültürün kendini tanımasını sağlamaktadır. Bizim yaptığımız deneyden elde edilen veriler Türk insanıyla Rusların farklılık ve benzerliklerini göstermekle kalmayıp kendimizi tanımamızı sağlamaktadır. Rusça veya başka bir dilde yapılan çağrışım deneylerinin sonuçlarının Türkçe çağrışım sözlükleriyle karşılaştırılması sayesinde kendi konumuz ortaya çıkacaktır. Bizce çağrışım sözlüklerinin en büyük faydası budur. Bu açıdan bakıldığında, daha fazla sözcükle ve daha fazla katılımcıyla yürütülen çağrışım sözlüklerinin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Çağrışım sözlüklerinin diğer bir faydasının, zaman içerisinde halkın dilsel bilincinde ve dünyaya bakış açısında meydana gelen değişimleri de gösterebilmesi olduğu görülmüştür. Çağrışım sözlüklerinin, belirli aralıklarla, örneğin her 15 yılda bir tekrar edilmesi, halkın bilincindeki değişiklikleri gösterecektir. Bu türden çalışmalar sosyologlara, politikacılara, eğitimcilere ve daha birçok alandan farklı bilim insanına faydalı olacaktır.

Çağrışım sözlükleri, dilsel bilincin ortaya çıkarılması için en nesnel yöntemdir. Bu yöntemin kullanılması bazı yönlerden çok önemlidir. Çağrışım sözlüklerinin önemi şu şekilde sıralanabilir:

1. Çağrışım sözlükleri, zihindeki sözcük hazinesinin anlamsal yapılarıyla ilişkilidir. Bu açıdan, zihindeki sözcükler arası anlam ilişkilerini ve anlam alanlarını ortaya koyar.

2. Çağrışım sözlükleriyle dilbilgisi yapıları açıklanabilir. Sözdizim yapıları ortaya koyulur, bir arada kullanılan sözcük grupları (örneğin tamlamalar veya deyimler) tespit edilir, eş anlamlı ve zıt anlamlı sözcükler bu sözlüklerde gösterilir.

3. Dilde sadece gramer kurallarının değil, zihinsel süreçlerin de aktif olarak rol aldığı gösterir. Bilinç ve zihinsel süreçler, dil ile ayrılmaz ilişkiler içindedir.

4. Kavramlar zihinde evrensel kodlar halinde bulunurlar. Dil, bu kodları somutlaştırır.

5 Sözcüklerin zihinde belirli bağlantılar içinde bulunduğunun en açık göstergesi çağrışım ilişkilerinin varlığıdır. Bunun en belirgin biçimde gösterilebildiği yer çağrışım sözlükleridir. Yabancılar için anlaşılması

zor olan kavramları, çağrışım sözlüklerinden elde edilen kavram ilişkileriyle açıklamak mümkündür.

6. Sözcük hazinesinin gelişmesine yardımcı olur. Kelime hazinesinin genişliği, yabancı dili öğrenmenin kolaylaşması için en önemli faktördür. Yabancı dil öğreniminde çağrışım sözlüklerinin kullanımı, öğrencilerin sözcük hazinelerinin gelişmesine yardımcı olacaktır. Çağrışım sözlükleri, sözcük hazinesini, sözcüklerin zihinde diğer sözcüklerle bağlarını göstererek geliştirecektir.

7. Çağrışım sözlükleri, belirli bir halka özgüdür ve halkın bilincindeki sözcüklerin çağrışım yapısını çıkarır.

8. Karşılaştırmalı sözlükler sayesinde, bir toplumun diğer toplumlar karşısındaki yerinin belirlenmesi mümkün olabilir. Karşılaştırmalı sözlükler, en başta halkın kendisini tanımasını sağlar ve bu açıdan önemlidir.

9. Çağrışım sözlükleri, insanın dildeki yerini gösteren, betimleyici, insan odaklı sözlük türüdür. Bir dili konuşan ortalama bireylerin, o dil ile ilgili ortalama bilgilerini içerir.

Çağrışım sözlükleri ile bir dili konuşanların sezgisel bilgileri yansıtılabilir. Toplumun hafızasını görmemizi engelleyen engelleri kaldırır. Bir bakıma toplumun mahremine girer.

Çağrışım sözlüğü çalışmaları ile ilgili olarak şunlar önerilebilir:

1. Kapsamlı çağrışım sözlüklerine ihtiyaç vardır.

2. Toplumun dünya görüşünün çağrışım sözlüklerine yansıdığı düşüncesine bağlı olarak, toplumsal değişimlerin dilsel bilince etkisinin gözlemlenebilmesi için çağrışım sözlüklerinin belirli zaman aralıklarında tekrarlanması faydalı olacaktır.

3. Belirli bir toplumsal gruba yönelik çağrışım sözlükleri yapılabilir. İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim öğrencilerine, belirli meslek gruplarına, halkın değişik katmanlarına deneyler uygulanabilir. Elde edilen sonuçlar bilimsel amaçlarla kullanılabilir.

4. Orta Asya'daki Türk dilli halklarla karşılaştırmalı sözlükler hazırlanabilir. Uzun süre politik nedenlerle birbirinden kopmuş akraba toplulukların dilsel bilinçlerindeki benzerlikler ve farklılıklar gözlemlenebilir.

5. Çağrışım sözlükleri, sadece dilbilimciler için değil aynı zamanda ruhbilimci, toplumbilimci, tarihçi, eğitimciler ve daha birçok uzmana yardımcı olabilecek bilimsel verilerdir.

6. Çağrışım sözlükleri, Rus bilim insanlarının yaptığı gibi yabancılara Türkçenin dil öğretiminde de kullanılabilir. Örneğin yabancılara Türkçe öğretiminde, çağrışım sözlükleriyle ortaya konan konsept alanları, sözcük etkileşimleri eğitimcilerce öğrencilere sunulabilir, bu sayede yabancılardan anlamakta zorlandıkları kavramların açıklanması kolaylaşır.

Rusya'daki ve Batıdaki diğer çağrışım sözlükleri gibi Türkçe geniş hacimli çağrışım sözlüklerinin hazırlanması, toplumun dilsel bilincini, toplumsal hafızada gizli tutulan millî-kültürel kodları ve anlam alanlarını ortaya çıkaracaktır. Bu sayede, kendimizi, toplumumuzu tanıyabileceğiz. Karşılaştırmalı çağrışım sözlükleri ile de diğer toplumlara kendimizi daha iyi ifade edecek, onları daha doğru anlayacağız. Ülkemizde de geniş çaplı çağrışım deneylerinin yapılmasının faydalı olacağına inanıyoruz.

Kaynaklar

Ahmanova, O.S. Slovar lingvističeskih terminov. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1969.

Borkaçev, S. G. "Lingvokulturologiya, yazıkovaya ličnost, kontsept: stanovleniye antropotsentričeskoj paradigmi v yazıkoznanii." *Filologičeskiye nauki*, № 1, 2001, 64-72.

Bostancı, G. Ç. "Türkçedeki Temel Kelimelerin Cinsiyetlere Göre Çağrışım Setleri." Gazi Üniversitesi, S.B.E., Doktora Tezi. Ankara, 2008.

Gorelov, İ.N., Sedof, K.F. Osnovi psiholingvistiki. M.: Labirint, 2001.

Goroško, E. İ. Integralnaya model svobodnogo assotsiativnogo eksperimenta. Moskva: RAN, 2001.

Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2001.

Humboldt, V. F. İzbranniye trudi po yazıkoznaniyu (Perevod. G.V. Pamişvili). Moskva: Progress., 1984.

Kaplan, Mehmet. Kültür ve Dil. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.

Kavinkina İ. N. Psiholingvistika. Grodno: GrGU, 2009.

Kent, G.H. ve Rosanoff, A.J. A Study of Association in Insanity. *American Journal of Insanity*. No: 67, 1910, 37-96.

Lihaçev, D. S. Kontseptosfera russkogo yazıka, İzvestiya RAN. Ser. lit. i yaz., Moskva, T. 52, № 1, 1993, 3-9.

Meriç, Cemil. Mağaradakiler. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1978.

Meriç, Cemil. Kırk Ambar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Ovçinnikova, İ.G. Çto skrıvayetsya za terminom yazıkovoe soznaniye? (Elektronnyy resurs). *Filologičeskiye zametki*, 2008.

- Özer, Zeynep Bağlan. "Protsessı antitsıpsatsii v yazıke." Yazık i sotsium: Materialı IV Mejdunar. nauç. konf., 1-2 dek. 2000 g. V dvuh çastyah, Minsk: Mn.: BGU, 2001.
- Popova, Z.D. ve Sterpin, İ.A. Kognitivnaya lingvistika, Moskva: AST, Vostok-Zapad, 2010.
- Potebnya, A. A. İz zapisok po russkoy grammatike. Tom 1, Voronej: V tipografii N. D. Goldşteyn, 1874.
- Saussure, Ferdinand de. Course in General Linguistics. Ed. Charles Bally, Albert Sechehaye, Newyork, Toronto, London: McGraw-Hill Book Company, (ty).
- Slobin, D. ve Green J. Psycholinguistics. (ed.) A. A. Leontyev, Moscow: Progress, 1976.
- Tarasov, Y. F. Metodologičeskiye problemi soznaniya. Yazık i soznaniye: paradoksnaya ratsionalnost. Red. Yu. A. Sorokin, Y. F. Tarasov, N. V. Ufimtseva, Moskva: İYA RAN, 1993.
- Tarasov, Y. F. Mejkulturnoye obşçeniye-novaya ontologiya analiza yazıkovogo soznaniya. Etnokulturnaya spetsifika yazıkovogo soznaniya. Red. N.V. Ufimtseva, Moskva: İYA RAN, 1996, 7-22.
- Tekcan, Ali İ., Göz, İlyas. Türkçenin Kelime Normları: 600 Türkçe Kelimenin İmgelem, Somutluk, Sıklık Değerleri ve Çağrışım Setleri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Türkçe Sözlük, Ankara: TDK., 2011.
- Ufimtseva, N. V. "Yazıkovoye soznaniye kak otobrajeniyе etnosotsiokulturnoy realnosti." Voprosı psiholingvistiki, Moskva: İstitut yazıkoznaniı RAN, 2003.
- Whorf, Benjamin Lee. Language, Thought and Reality. New York, London: MIT and Jhon Wiley & Sons Inc. 1959.
- Yapıcı, Fatih. "Ruhdibilimde Çağrışım Deneyi." I. Genç Akademisyenler Sempozyumu Bildiriler. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara, 2013, 687-699.
- Yartseva, V.N. (Ed). Lingvistiçeskiy Entsiklopedičeskiy Slovar. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1990.
- Zalevskaya, A. A. Vvedeniye v psiholingvistiku. Moskva: RGU., 2007.

PSYCHOLINGUISTIC AND WORD ASSOCIATION DICTIONARY

Fatih Yapıcı

ABSTRACT

As an interdisciplinary field, psycholinguistics in the world revealed at the intersection of psychology and linguistics in the 1950s. The basics of Russian Psycholinguistics were founded in the late 19th and 20th century by the Russian psychologists and linguists. Fundamentals of Russian psycholinguistic theories are based on the studies in Russia. These studies led to the development of their own internal dynamics by separating from similar theories in the West. These internal dynamics are based on psychology and linguistics. These are psychological approaches that state that all human activities such as play, communication, learning, labor and art include the characteristics of being conscious, transforming, productive and social and in the field of linguistics these are the ideas that emphasize the language-thought relationship and argue that language cannot be separated from human psychology. Psycholinguistic in Russia was developed under the name of "The Speech Activity" Theory because of these approaches and ideas. The Speech activity, covers all kinds of areas, such as reading, language comprehension, speaking, writing. The Speech Activity Theory examines living language during a conversation. The main subject of study of the Russian psycholinguists is the linguistic consciousness. Association dictionaries, by way of laying cultural differences and similarities into account, helps to communicate correctly. Association dictionaries are needed in language learning, in translation studies and every field in which it is important to decompose the differences linguistic consciousness. In this study, the emergence and basic features of psycholinguistic theories in Russia and the studies of important scientists are mentioned. The aim of the study is to show the features, types and benefits of association experiments used by Russian psycholinguists to reveal linguistic consciousness. In addition, the importance of conducting similar studies in Turkish and the contribution of interlingual comparative studies to linguistics, cultural studies and sociology are explained.

Keywords: Psycholinguistics, association, linguistic consciousness, culture, concept, word association norms